

Дмитро Ващук

**Матеріали Литовської Метрики
до вивчення інститутів «старини»
та «новини» у Великому князівстві
Литовському**

В дослідженні представлено документи приватно-правового характеру Литовської Метрики для вивчення інституцій «старини» і «новини» в Великому князівстві Литовському. Проаналізовано переписи (пописи), люстрації (ревізії), інвентарі, реєстри (записи), застави (заклад), заруки, вінові записи, духовні листи (тестаменти), менові листи (угоди обміну), дарчі.

Ключові слова: «старина», «новина», Велике князівство Литовське, Литовська Метрика.

В исследовании представлены частноправовые документы Литовской Метрики для изучения институций «старини» и «новини» в Великом княжестве Литовском. Проанализировано переписи (пописи), люстрации (ревизии), инвентари, реестры (записи), заставы (заклады), заруки, тестаменты, договора обмена, дарственные и другие.

Ключевые слова: «старина», «новина», Великое княжество Литовское, Литовская Метрика.

In paper have been investigated private-law documents of Lithuanian Metric for studying institutions of «staryna» (tradition) and «novyna» (novelty) in Great duchy of Lithuania. The author analyzed censuses, lustrations, inventories, registers, pledges, testaments, agreements of exchange, grants etc.

Key words: «staryna» (tradition), «novyna» (novelty), Great duchy of Lithuania, Lithuanian Metric.

Найголовнішим фундаментальним комплексом для вивчення історії Великого князівства Литовського є архів великокнязівської канцелярії — Литовська Метрика (або Метрика Великого князівства Литовського). В одній із попередніх наших публікацій об'єктом аналізу були джерела публічно-правового характеру та судочинства¹. Тепер же звернемо увагу на те, як інститути «старини» та «новини» представлені у документах приватно-правового характеру та облікових.

До приватно-правових документів, у яких знаходимо поклики на «старину», відносяться дарчі, купчі/продажні грамоти, менові листи (угоди обміну), духовні (тестаменти), вінові записи, заруки та застави.

Дарчі — дарування маєтку чи земельної ділянки². У документах цього типу до «старини» часто покликаються для визначення того, що належало до об'єкту дарування. 22 травня 1535 р. троцький воєвода, маршалок Великого князівства Литовського Ян Заберезинський подарував підчашому Яну Івановському, його дружині та потомкам двір Недвіч з усім, що «do tego dworcza z dawna należących»³. Князь Федір Іванович Ярославич разом із дружиною княгинєю Оленою 19 вересня 1515 р. надали попу Василю Дем'яновичу у пожиттєве володіння двір у с. Вишевичі «со всім с тым, што и старыны к тому дворищу прислухало»⁴.

Були випадки, коли «обычай» використовувався для позначення норм звичаєвого права. Зокрема, 9 липня 1528 р. біскуп луцький Павло Ольшанський подарував вічним правом біскупу київському Миколаю Кезгайлу двір у Вільно, який він раніше отримав від підкоморого та ловчого Великого князівства Литовського Миколая Миколайовича Пацовича «darownym obykiem»⁵. «Обычаем обдарованья» Барбара Янушківна записала своєму чоловікові Войтеху Шимковичу третю частину своїх маєтностей разом із людьми та двором Сирмяжським, який підтвердив Сигізмунд I Старий 5 вересня 1532 р.⁶

Акти купівлі/продажу одночасно можуть відноситись і до групи публічно-правового характеру.

Менові листи (угоди обміну) — договори обміну між окремими особами. 24 квітня 1490 р. Казимир Ягеллончик надав князям Олександрю та Михайлу Сангушкам маєток Сошно в Берестейському повіті, маєтки Хвалимичі, Братуловське Заєчичі, Камчинське Тишковичі у Володимирському повіті в обмін на маєток Тростяниця в Кам'янецькому повіті «со всім, што к тым именьям слушаєт, по тому, как отцу их князю Санкгушку дал был тоє именьє Трыстятяницу великий князь Жикгимонт (тут і далі курсив наш. — Д.В.)»⁷. У цьому випадку «старина» окреслюється періодом князювання Сигізмунда Кейстутовича. Тобто, маємо один з небагатьох документів, у якому присутні доволі чіткий відлік «старини» — трохи більше 50-ти років.

В окремих випадках «старина» визначалася прилеглими територіями до конкретного маєтку. Після смерті луцького старости Олізара Кирдиевича Олександр Ягеллончик віддав маєток Здолбицю, «со всім, што к тому именью здавна слушало», князю Костянтину Острозькому (26 квітня 1498 р.). Однак староста ще за життя надав прилеглий двір Окунін своєму слuzі, зем'янину волинському Олізару Петрашковичу Трісці. Щоб не відривати цей присілок від Здолбиці, К. Острозький просив Олександра Ягеллончика обміняти його на інші маєтності. Враховуючи прохання князя, господар в обмін на Окунін віддав О. Трісці два двори у Луцькому повіті: Кракосовське та Лашовське «со всім по тому, што здавна к тым дворищом слушало»⁸. 6 листопада 1542 р. Ждана Федорівна з чоловіком Михайлом Бубновським обміняли свій маєток Бубнов («яко ся тоє именьє здавна в себе маєть и яко продкове наши и мы сами то на

себе держали») на маєток Вічин («яко ся тое именьє здавна в себе маеть»), який належав писарю Михайлу Свинюському⁹.

Давність «старини» визначалась в обмінному листі між князем Іваном Михайловичем Вишневецьким та Олександром Андрієвичем Сангушком-Коширським (19 серпня 1540 р.). Зокрема, половину замку та міста Перемиль у Луцькому повіті І. Вишневецький віддав «...с правом маитборским, *которое право тое место подле привилья господарского здавна маеть...*» в обмін на третю частину маєтку Деречинського у Слонімському повіті та дворів Бродне та Нащарі¹⁰. При наявності магдебурзького привілею можна було б визначити термін давності. В цьому відношенні цікавим є інший факт. 12 лютого 1533 р. Федір Михайлович Вишневецький відписав половину Перемиля, який «выслужил посполу з братом Иваном Михайловичом Вишневецким», своїй дружині — княгині Анастасії «водлуг обычая права земского» у пожиттєве володіння. 23 квітня 1535 р. Сигізмунд I Старий підтвердив Анастасії запис її чоловіка¹¹. Яким чином половина Перемиля відійшла до брата покійного, наразі не відомо.

Духовні листи (тестаменти) — документи, якими одні особи заповідали майно (частину майна) іншим. Головна проблема полягає у тому, що власне заповітів у Литовській Метриці не так уже й багато. Тому досить частими є випадки, коли про наявність тестаменту дізнаємось із великокнязівських підтверджень. Наприклад, коли особа просила підтвердити право на володіння нерухомістю, покликаючись при цьому на заповіт попереднього власника. Саме так 20 серпня 1516 р. троцький воєвода, маршалок двірний, пан Григорій Станіславович Остікович просив Сигізмунда I Старого підвердити духовний лист його тещі, княгині Олени Довкгирдової, яким вона «...даровала, и записала его милости данников своих отчинных, пятьдесят человек у Спягле и на Лучей и на Кривом... со всем с тым, *как ся тые люди здавна в себе мают, на вечность*». Головним аргументом для підтвердження стала наявність тестаменту: «ино мы (Сигізмунд I Старий. — Д.В.) выслушавши того листа тещы его...»¹². Аналогічно віленський воєвода, канцлер пан Ольбрахт Гаштольт став власником маєтків Вишневе та Кушляни, які йому записала пані Катерина Сутківна. Сигізмунд I Старий, «вглянувшы в тот тестамент», підтвердив право воєводи на володіння, «со всем с тым, *как ся тое имене здавна само в себе и в границах ся своих мает, подлуг тестаменту тое панее*»¹³.

У пізніший час до канцелярської практики ВКЛ запроваджувалось правило вписування тестаменту до підтвердних листів. Враховуючи ту обставину, що вписані документи практично не відрізнялись від оригіналів, маємо можливість аналізувати безпосередньо текст духовних заповітів. Наприклад, 18 січня 1536 р. господарська зем'янка Ганна записала дворянам господарським, пану Юхну Якубовичу Волчковичу та Григорію Митковичу Петрашевичу отриманий від покійного чоловіка Криштофа Ремезовича маєток Солшніцький в сумі 300 кіп грошей литовської монети «...со всем с тым, *як ся тое именьє з давных часов само в себе маеть*». Крім цього, Г. Петрашевич за «установичною и верную службу» отримав її материзний двір поблизу Великих Солшнік костьолу

Св. Миколая «со всем тым, як ся тот дворец з *давных часов* в себе мает, третью часть на вечность, а две части у восьмидесять копах грошей держати»¹⁴.

Вінові записи — документи, якими юридично оформлялося право дружини на отримання частини земель чи доходів із земельних володінь¹⁵. Чисельність вінових записів у Литовській Метриці, так як і тестаментів, незначна. Тому, аналогічно з попередніми документами, вінові записи часто згадуються у підтвердних привілеях. Зокрема, 8 квітня 1524 р. княгиня Ульяна пред'явила віновий запис свого чоловіка, князя Семена Олександровича Чорторийського: «вена шестьсот коп грошей на имени своем Спорове со всем с тым, как ся тое именье Спорове *здавна само в себе и в границах ся своих маеть и как сам он тое именье на себе держал*» і просила Сигізмунда I Старого підтвердити його волю¹⁶. Аналогічне формулювання було у віновому записі князя Костянтина Острозького своїй дружині княгині Олександрі на маєток Словенсько, який вона просила підтвердити (25 грудня 1528 р.)¹⁷. 29 вересня 1525 р. підтвердити віновий запис свого чоловіка просила княгиня Василіса. Вона пред'явила документ, у якому князь Михайло Мстиславський записав їй свою вислугу в Кревському повіті: «людей спяголских и ожуницских, и на Ласе, сто и семдесят дымов... два дворцы на имя Спяголо а Ожуничи, а замок на Ласе... А к тому теж даровал и записал ей дворец свои куплений на имя Сырмеж со всем вечно и непорушно, так широко и кругло, *как ся в себе з стародавна и в своих границах маеть*»¹⁸. Господарський скарбник Микита Андрієвич записав своїй дружині Ганні Іванівні «водле обычаю захованья *здешнего панства нашего Великого князства Литовского и статуту земского* вена осмсот коп грошей и на третей части всих имень отчизных, и выслужонных, и купленых...». Цей запис на прохання вдови у грудні 1541 р. підтвердив Сигізмунд I Старий¹⁹.

Заруки — грамоти, які видавались великим князем литовським окремим особам з метою захисту їхнього життя чи майна²⁰. Серед опрацьованих нами документів можемо виділити два типи грамот:

1) *короткого змісту*. У них господар лише вказував причину надання та суму, а інколи спосіб вирішення проблеми. Тому прямих покликів на «старину» ми не зустріли. Скажімо, 15 грудня 1512 р. господар встановив «заруку» в сумі 20 тис. кіп грошей між віленським воєводою Миколаєм Радзивилом та троцьким воєводою Ольбрахтом Кгаштольдом з метою, «абы ... были в миру и во в покои сами межи собою и служебники вашими...»²¹. Кількість схожих прикладів можна збільшити²². В заручному листі на суму 5 тис. кіп грошей (вересень 1524 р.) між панею Альжбетною, дружиною маршалка Миколая Станіславовича, та її братом, паном Григорієм Остиковичем окремо визначався механізм розв'язання конфлікту: «а которое будет дело мети, абы ся правом обыходили»²³. Аналогічне твердження знаходимо у заручі між господарським крайчим, паном Григорієм Остиковичем та господарським дворянином Іваном Перфуревичем (20 серпня 1530 р.): «а которое бы тобе было до него дело, а ты ся в том з ним правом обыходил»²⁴.

2) *розширеного змісту*. Окрім вищезазначеної інформації докладно викладалась сутність справи, де можемо натрапити на окремі згадки про «старину».

Саме таким документом є заручний лист між господарським дворянином Федором Вколовим та паном Федором Святошою (лютий 1526 р.). Їхня суперечка стосувалась 50-ти кіп грошів за челядь, які вироком новгородського воєводи Яна Заберезинського отримав пан Ф. Святоша. У наративній частині зазначалась причина такого рішення воєводи: «иж ты (Ф. Вколов. — *Д.В.*) *неслушным а нерядным обычаем* челяди волное за неволную искал, которая ж челядь и очевисто с тобою перед паном воєвудою стояла и от тебе ся оттягала». Тобто, Ф. Вколов порушив встановлений звичай («...то не так се нашло, как ты перед нами (Сигізмундом I Старим. — *Д.В.*) поведил»), а новгородський воєвода «тую речь *слушным а радным обычаем* межи вами нашол». Тому і рішення господаря було на користь Ф. Святоши із встановленням «заруки» в сумі 200 кіп грошей²⁵. В заручному листі (22 лютого 1536 р.) між Миколаєм Шимковичем та панею Лавриною Шуковича (інтереси останньої представляв кухмістр, пан Нарбут) стверджувалось, що майнова суперечка має вирішитись «подле обычаю права». Однак не визначалась грошова сума²⁶.

Застава (заклад) — документ, яким «від імені власника» (ним могли бути як господар, так будь-яка приватна особа. — *Д.В.*) повідомлялося, кому, на який термін і за яку суму закладався маєток, а також на яких умовах його можна було тримати та повернути, коли «зуполная заплата станет» взятої в заклад суми²⁷. Серед документів цього типу поклики на «старину» стосуються, як правило, територій, які належали до маєтку, повинностей та сплати податків, рідше — судочинства.

Одним із цікавих прикладів є застава маєтку Довкви Троцького повіту. 5 січня 1516 р. його отримав у заставне володіння маршалок і писар господарський, пан Богущ Боговитинович у сумі 600 кіп грошів. 4 липня 1518 р. Сигізмунд I Старий передав цей маєток у заставу пану Юрію Немировичу, але вже в іншій сумі: 700 кіп грошів. Спільним для обох застав було те, що двір надавався з усіма прилеглими землями, чітко визначалась сплата податків та відбування повинностей. Проте умови застави були частково змінені у тій частині, де є поклики на «старину», що можна побачити у порівняльній таблиці:

Застава 5 січня 1516 р. ²⁸	Застава 4 липня 1518 р. ²⁹
«а мезлева сполна, яловицы и вепры и иныи речи мает с тое волости на давана быти в каждый год <i>подлуг давного обычая</i> »	«а к тому мезлеву всю сполна и военную спижу по тому, <i>как перед тым бывало</i> »
«А коли приедем до Довкгов, он мает нас стацьями поднимати и подводы под нас з места и з волости давати <i>по давному</i> »	«коли мы сами, господарь, до двора нашего приедем, тогда мает он нас поднимати стацьями <i>подле давности</i> (весь курсив наш. — <i>Д.В.</i>)»
«А што ся дотычет бояр повета Довкговского, он мает их судити <i>по давному</i> (весь курсив наш. — <i>Д.В.</i>)»	Це твердження відсутнє.

Наразі незрозумілими є декілька моментів: 1) чому збільшено заставну суму; 2) з чим пов'язано зменшення податків та повинностей; 3) чому були підсудні місцеві бояри; 4) що вважати «стариною»: умови першої застави чи другої навіть при тому, що зміни відбулись не значні. Імовірно, відповідь можуть дати попередні документи (в разі їх наявності), якщо зазначений маєток до 1516 р. закладався.

Схожі твердження зустрічаємо у королівському заставному листі господарському крайчому, пану Станіславу Крайчому на двір Мереч Троцького повіту (4 липня 1518 р.): «а мезлева вся з волости Мерецкое маєть на нас же быти *подле давного обычая*»³⁰. Надавати стації та підводи виключно господарю «по тому, как и перед тым бывало», покладалось на старосту городенського, пана Юрія Миколайовича, який отримав у заставу городенські двори Городенського повіту Озеро та Кринки в сумі 1000 кіп литовських грошів³¹. «Подле давного обычая» до господарського скарбу мали сплачуватись «бобри и куницы» із заставного замку та волості Свіслоцької, які тримав пан Гринько Ісаєвич Громика (7 липня 1518 р.)³². Дещо інше формулювання зустрічаємо у заставі пану Юрію Немировичу Любошанської волості в сумі 500 кіп грошів. Сигізмунд I Старий (21 лютого 1520 р.) «водле писанья» Панів-Ради віддав у заставу зазначену волость «со всеми данми нашими грошовыми и медовыми, и бобровыми, и куничными, и со всеми иными платы и доходы нашими, *которые перед тым с тое волости на нас хоживали*»³³. Князь Василь Семенович Жилинський 8 січня 1519 р. отримав у заставне володіння замок Кричів з усіма міщанами та волосними людьми, службами, митом, корчмами, прису- дом, винами і прибутками, «и со всеми иными доходы, *которые здавна на наместников крычовских хоживали*». Стосовно стягнення податків зазначалося: «што ся дотычет дани грошовое, и кунец, и иных доходов наших, то маєть с тое волости нам дано быти по тому, *как и перед тым бывало*»³⁴.

Були випадки, коли господар порушував «старину» при наданні заставного маєтку. Наприклад, віддавши у липні 1522 р. воеводі полоцькому, старості дорогицькому, пану Петру Станіславовичу у заставне володіння замок Дорогицький з усіма людьми, доходами і податками, «*которые перед тым з волости Дорогицкое на нас и на врадников наших хоживали*», Сигізмунд I Старий конкретизував: «*нижли одно выймуем на нас мыто великое Дорогицкое и комору соляную и восковую, и корчомны пенязи дорогицкии и валцыш*»³⁵. Вочевидь, господар не хотів віддавати чималий прибуток на користь заставо-отримувача. Тобто, черговий раз бачимо підтвердження висловленої нами раніше тези про те, що «старина» часто використовувалась чи регулювалась на власний розсуд господаря³⁶.

До облікових документів, де зустрічається «старина», можемо віднести реєстри (записи), інвентарі, люстрації (ревізії) та переписи (пописи).

Реєстри (записи) — список різних документів, які систематизувались відповідно до змісту. Найбільш часто складались реєстри великокнязівських пожалувань. Поклики на «старину» зустрічаються, але не часто. Зокрема, у записі про роздачу волостей Казимиром Ягеллончиком близько 1488 р. міс-

титься прохання київського боярина Пирхайла про надання йому на рік Олевської волості («штож давно ему дана волость Олевско и он тое волости ещо и до тых мест не держал») з продовженням тримання ще на рік, оскільки його дружина та діти перебували в Орді. Великий князь литовський задовольнив прохання боярина з цікавим зауваженням: «а кому первей его было дано, тыи мають после его брати»³⁷. На жаль, поки що ми не знайшли попередній надавчий документ господарю. Тому не можемо встановити часовий вимір давності пожалування.

Інвентарі — документи, у яких описувались конкретні великокнязівські володіння та замки³⁸. Поклики на «старину» також є доволі рідкісними. Зокрема, цікавою є фіксація «старини» в інвентарному описі населених пунктів на р. Рось. Зокрема, мешканці с. Терпсії сплачували подимщину так, як «за великого князя Витовта на третии год». Аналогічно відбувалось і у селах Цвітків, Гуляльники, Скочищів, Сокільче, Головчин, Почуйково, Іноходківці, Євдад'їв, Охромовці, Онтонів. Болкуновщина стягувалась «на приезд князю великому Витовту», тобто особисто господарю. Водночас службовець зафіксував запроваджені «новини». Зокрема, у с. Гуляльники «князь Семен (Олелькович. — Д.В.) увел был на них новину: сено косити, на толоку ходити а став сыпати, а того деи им и с старины не бывало, то новина их». Ці ж новини були впроваджені князем Семеном і у інших селах: Скочищеві, Сокільче, Головчин, Ходорково, Почуйково. Крім цього, київський князь у с. Водотиїн впровадив ще одну новину: «А в том селе деветь слуг конми служатъ, на войну хоживали, сено кошивали, став сыпавали. А то деи княз Семен увел на них новину . А один слуга девятый службу служитъ издавна за великого князя Витовта»³⁹.

Люстрації (ревізії) — на відміну від інвентарів стосувались, як правило, цілого регіону (волості, землі тощо)⁴⁰. При проведенні ревізії українських замків 1545 р. Сигізмунд II Август у листі до володимирських урядників повідомляв мету заходу: «а наболеи за тым, которыи от оных замков у предков наших, славное памети королеи и великих князей их милости литовских, иминя и люди выслужили и тыми вже людми выслужеными яко оных замков будовати, так и мостов робити и подвод, и стацеи давати, так и иных стародавних повинностей земских полнити не хочут». Для здійснення попереднього огляду був направлений господарський дяк Лев Патієвич Тишкович, який виявив, що місцеві князі та старости «коморы наши мытныи и миста наши господарские немалую шкоду и переказу приимують для того, што, дей, многии з вас, не видати за каким правом, по иминям вашим новыи и незвычайныи мыта на себе держите и выбираете». Тому господар відправив до дяка біскупа луцького та берестейського, князя Юрія Фальчевського з такими повноваженнями: «... быти и обо всих потребах замков наших тамошних и земских пилне а достаточне и кгрунтовне ся выведати: хто из вас будовати и иншии повинности земские полнити повинен и хто их полнить, а хто не полнить. Так теж што ся дотычеть мыт, которыи вы по иминям вашим держите»⁴¹. Отже, мова йде про здійснення перевірки стосовно виконання стародавніх повинностей та функціонування митних тарифів.

Заглиблюватись у результати перевірки ми не будемо, оскільки це виходить за межі статті. Проте щодо «старини» проведемо порівняльний аналіз відбудовання мостової повинності у ревізіях 1545 та 1552 р. У першій зафіксовано, що замковий міст у Володимирі зроблено новий, «который николи перед тым не бывал». Його побудували князі, пани та шляхта Володимирського повіту, «абы были через ласку господарскую вызволени от работы мосту луцкого»⁴². Тобто, згадані особи виступили ініціаторами зведення в'їзного мосту до міста і, таким чином, старовинна мостова повинність зберігалась, але спрямовувалась на інший об'єкт. Згідно ревізорського запису 1552 р. ситуація з мостом виглядала досить пристойно: «Мост перед замком добр, на вязи мощной, а повинни робити мост люди землянские повету всего». Тобто, «новина», яка була вигідна обивателям і яку вони самі собі нав'язали, сприйнялась цілком адекватно. Однак виникла інша проблема: «сторожа до замку, с которых сель бывала, тые села оть замку розобраны, яко нижей писано, втепер сторожов не маеть староста»⁴³. І як вирішилось це питання, наразі нам невідомо. Маємо лише свідчення володимирського старости за 1545 р. стосовно сторожової повинності на замку: «Перед тым николи з стародавна сторожов ани кликунов ни отколь не было, ни жили, дей, предки мои — старостове — и я сам сторожов повинни сами наймовать, часом на год тры сторожы, а иногда два, — тыи, дей, и в ворот стерегут, и вночы на замку кличут»⁴⁴. Вочевидь, що з будівництвом нового мосту питання сторожової повинності вирішилось окремим господарським привілеєм, до якою залучались мешканці навколишніх сіл. Однак зміна власника та підпорядкування призвели до виникнення серйозної проблеми, пов'язаної з охороною замку.

Переписи (пописи) — стосувались переважно перепису великокнязівського війська, шляхетського ополчення тощо. Натяк на «старину» зустрічаємо в арензі попису війська Великого князівства Литовського 1 травня 1528 р. Зокрема, Сигізмунд I Старий на віленському сеймі «рачил ухвалити и установити оборону земскую, под которым обычаем мают Панове Рады и княжата, и панята и вся шляхта у Великом князстве Литовском к службе земской завжды поготову быти, и почот коней з ыменей своих конно и збройно ставити водлуг *уфалы и попису земского*». Також встановлювався термін дії попису: «а тая устава положена от того часу толко на десят год»⁴⁵. Чи відбувся через 10 років новий перепис на сьогоднішній день невідомо. До 1569 р. відомо ще два: 1565 та 1567 рр⁴⁶.

Отже, серед документів приватно-правового характеру найбільш поширеним виявом «старини» є фіксація того, що «здавна» належало до маєтностей, та період, коли хтось чи за когось володів нерухомістю. Також зустрічаються вислови правового характеру: «обычай права», «обычай права земского», «водле обычаю захованья здешнего паньства нашего», «неслушный, а нерядный обычай», «слушный, а радный обычай», «подле давного обычая», «как и перед тым бывало». Крім цього, подекуди «старина» визначалась правлінням господарів. В облікових документах зустрічається безпосередньо «старина» чи «новина», інколи вживаються терміни «стародавна», «издавна», «обычай», «новьи».

¹ Ващук Д. Інститут «старини» у Великому князівстві Литовському (аналіз матеріалів Литовської Метрики) // Український історичний журнал. — 2011. — № 1. — С. 195–209. На сторінках цієї ж публікації докладно з'ясовано історіографію проблеми.

² Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів волинської шляхти (друга половина XVI ст.). — К., 2005. — С. 13.

³ Lietuvos Metrika (далі. — LM). Knyga Nr. 1. (1380–1584): Užrašymų knyga 1 / Parengė A. Baliulis ir R. Firkovičius. — Vilnius, 1998. — P. 31.

⁴ Российский государственный архив древних актов (далі. — РГАДА). — Ф. 389: Литовская Метрика. — Оп. 1. — Ед. хр. 32. — Л. 51–51об.

⁵ LM. Knyga Nr. 1. — P. 31.

⁶ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 17. — Л. 315 об.–316 об.

⁷ LM. Knyga Nr. 4. (1479–1491): Užrašymų knyga 4 / Parengė L. Anužytė. — Vilnius, 2004. — P. 77.

⁸ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 6. — Л. 209–210; LM. Knyga Nr. 6. (1494–1506): Užrašymų knyga 6 / Parengė A. Baliulis. — Vilnius, 2007. — P. 175–176.

⁹ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 22. — Л. 49–49 об; LM. Knyga Nr. 22. (1547): Užrašymų knyga 22 / Parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius. — Vilnius, 2010. — P. 49.

¹⁰ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 22. — Л. 79 об.–81; LM. Knyga Nr. 22. — P. 73–74; Ващук Д. До питання про обіг нерухомого майна на Волині в середині XVI ст.: історія одного документу // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: історичні науки. — Т. 18: На пошану професора В.С. Степанкова. — Кам'янець-Подільський, 2008. — С. 87–90.

¹¹ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 22. — Л. 107 об.–111; LM. Knyga Nr. 22. — P. 97–100. Типологічно, цей документ відноситься до вінових записів. Проте ми розглянули його в контексті справи про місто Перемиль.

¹² LM. Knyga Nr. 9. (1511–1518): Užrašymų knyga 9 / Parengė Krzysztof Pietkiewicz. — Vilnius, 2003. — P. 306–307.

¹³ LM. Kn. 12. (1522–1529): Užrašymų knyga 12 / Parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis. — Vilnius, 2001. — P. 300–301.

¹⁴ LM. Knyga Nr. 19. (1535–1537): Užrašymų knyga 19 / Parengė D. Vilimas. — Vilnius, 2009. — P. 78–79.

¹⁵ Хорошкевич А., Каушанов С. Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метрики. — Вильнюс, 1985. — С. 32.

¹⁶ LM. Kn. 12. — P. 294–295.

¹⁷ Ibid. — P. 533.

¹⁸ Ibid. — P. 425.

¹⁹ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 / Падрыхтоўка тэкстаў і навук. апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжінскі. — Менск, 2000. — С. 67–68.

²⁰ Хорошкевич А., Каушанов С. Методические рекомендации... — С. 30. Див. також працю: Kulisiewicz W. Zaruka (vadum) w prawie litewskim XV-XVII wieku. — Warszawa, 1993. — 193 s.

²¹ LM. Knyga Nr. 10. (1440–1523): Užrašymų knyga 10 / Parengė E. Banionis ir A. Baliulis. — Vilnius, 1997. — P. 58.

²² LM. Knyga Nr. 11. (1518–1523): Užrašymų knyga 11 / Parengė A. Dubonis. — Vilnius, 1997. — P. 126; РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 6. — Л. 456–457; 551; LM. Knyga Nr. 6. — P. 301; 344.

²³ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 14. — Л. 166; LM. Knyga 14. (1524–1529): Užrašymų knyga 14 / Parengė L. Karalius, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba). — Vilnius, 2008. — P. 196.

²⁴ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 17. — Л. 107об

²⁵ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 14. — Л. 212–212об; LM. Knyga 14. — P. 242–243.

²⁶ LM. Knyga Nr. 19. — P. 99–100.

²⁷ *Блануца А.* Матеріали до реєстру... — С. 16

²⁸ LM. Knyga Nr. 9. — P. 173.

²⁹ LM. Knyga Nr. 10. — P. 41.

³⁰ Ibid. — P. 42.

³¹ Ibid. — P. 44.

³² Ibid. — P. 42.

³³ Ibid. — P. 57–58.

³⁴ LM. Knyga Nr. 11. — P. 86.

³⁵ Ibid. — P. 103–104.

³⁶ *Ващук Д.* Дотримання та використання інституту «старини» у Великому князівстві Литовському в достатутівий період (на прикладі земської служби) // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського.* — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — Т. I. — С. 42.

³⁷ LM. Knyga Nr. 4. — P. 54; Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. (далі. — Архив ЮЗР). — Ч. VII. — Т. II. — К., 1890. — С. 9–10.

³⁸ *Хорошкевич А., Каиштанов С.* Методические рекомендации... — С. 40–41.

³⁹ LM. Knyga Nr. 3. (1440–1498): Užrašymų knyga 3 / Parengė L. Anužytė ir A. Baliulis. — Vilnius, 1998. — P. 86–88. У цій книзі точна дата та заголовок документа відсутні. Вочевидь, що мова йде про люстрацію Київської землі близько 1471 р. (Архив ЮЗР. — Ч. VII. — Т. II. — К., 1890. — С. 1–9; *Жеребцова Л.* Формування митної системи на українських землях Великого князівства Литовського: джерела і методи дослідження // Дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 2008. — С. 109).

⁴⁰ *Хорошкевич А., Каиштанов С.* Методические рекомендации... — С. 41.

⁴¹ Литовська Метрика (далі. — ЛМ). Книга 561: ревізії українських замків 1545 / Підготував В. Кравченко. — К., 2005. — С. 100–101.

⁴² Там само. — С. 110.

⁴³ РГАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Ед. хр. 563. — Л. 194.

⁴⁴ ЛМ. Книга 561. — С. 111.

⁴⁵ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 (далі. — Перапіс войска 1528 г.) / Падрыхт. А.І. Груша, М.Ф. Спірыдонаў, М.А. Вайтовіч. — Мінск, 2003. — С. 49–50; LM. Knyga Nr. 523 (1528): Viešųjų reikalų knyga 1. / Parengė A. Baliulis, A. Dubonis (įvadas ir priedai). — Vilnius, 2006. — P. 21.

⁴⁶ Перапіс войска 1528 г. — С. 3–4.